

12. Een breder perspectief

Aart Liefbroer en Pearl Dykstra

Veranderende trends

In de voorgaande hoofdstukken zijn vooral de naoorlogse ontwikkelingen rond relatie- en gezinsvorming aan de orde geweest. Vrijwel steeds bleek dat ergens in deze betrekkelijk recente periode ontwikkelingen op gang zijn gekomen die we zouden kunnen opvatten als stappen op weg naar een wezenlijk anders ingerichte samenleving. Meestal betreft het ook ontwikkelingen die ons, als we ze bekijken in dit relatief korte tijdsperspectief, onomkeerbaar voorkomen.

In dit hoofdstuk zullen we een aantal van deze ontwikkelingen in een breder historisch perspectief plaatsen, om na te gaan of de ontwikkelingen zich daadwerkelijk in één richting hebben voorgedaan, dan wel of er sprake is geweest van 'discontinuïteit': een situatie waarin de bestudeerde trends zich na verloop van tijd in een tegengestelde richting gingen bewegen. We zullen hiertoe, op grond van informatie over de levensloop van een groot aantal personen [59], de veranderingen in relatie- en gezinsvorming beschrijven voor Nederlanders die zijn geboren tussen ongeveer 1900 en 1970.

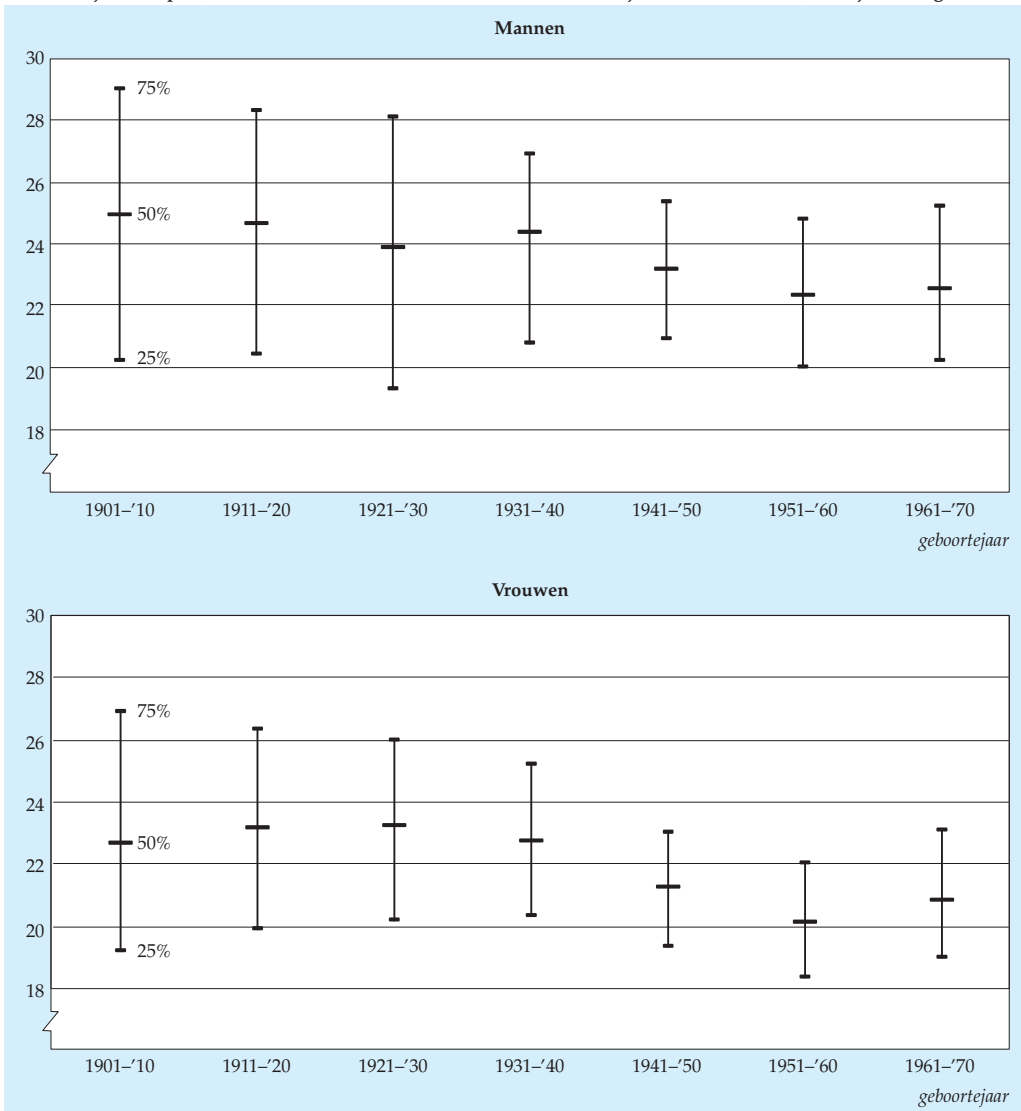
Steeds jonger uit huis

De leeftijd waarop jonge mensen het ouderlijk huis verlaten, liet, zoals bleek in hoofdstuk 2, in de naoorlogse periode geen voortdurende stijging of daling zien, maar veeleer een U-vormige curve. Deze ontwikkeling werd deels toegeschreven aan veranderingen in het economisch klimaat, waarbij in het algemeen geldt dat kinderen eerder uit huis gaan in perioden van hoogconjunctuur. De ontwikkelingen in de eerste decennia na de tweede wereldoorlog bleken samen te vallen met het steeds minder dwingend worden van de 'standaardbiografie', een reeks stappen in de relatie- en gezinsvorming die min of meer tot norm waren verheven.

Een licht U-vormige curve is inderdaad te herkennen in het rechterdeel van grafiek 12.1, maar ook is duidelijk dat een wat langer tijdsperspectief evenzeer duidt op een geleidelijk dalende leeftijd, waarbij overigens wel sprake is van enige schommeling rondom die dalende trend. Mannen die aan het begin van de twintigste eeuw werden geboren, waren gemiddeld bijna 25 als ze het ouderlijk huis verlieten. Degenen die in de jaren zestig ter wereld kwamen, gingen ruim twee jaar eerder uit

huis. Vrouwen vertrekken steeds zo'n twee jaar eerder, met uitzondering van de groep van wie het gedrag sterk door de oorlogsomstandigheden werd beïnvloed. Interessant is echter ook de mate van variatie in leeftijden rondom deze gemiddelden. In grafiek 12.1 is daartoe de leeftijd aangegeven waarop 25% van de kinderen uit huis is (het onderste streepje) en de leeftijd waarop 75% uit huis is (het bovenste streepje). Duidelijk is de fors afnemende variatie in leeftijd in de loop van de vorige eeuw. Bij degenen die in het eerste decennium van de twintigste eeuw werden

12.1 Leeftijd waarop 25, 50 en 75% van de mannen en vrouwen het ouderlijk huis heeft verlaten, naar jaar van geboorte

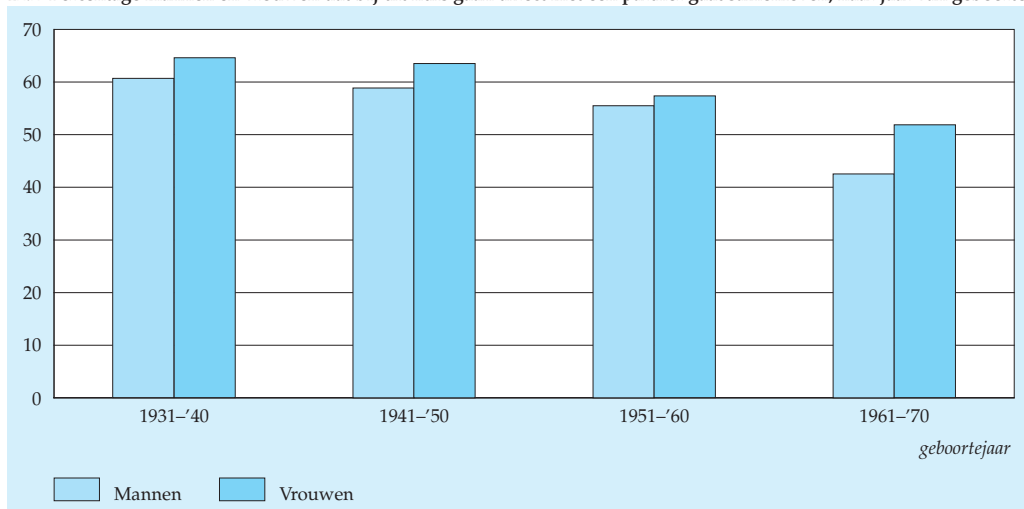

geboren zat maar liefst acht à negen jaar tussen de momenten waarop een kwart en driekwart van alle mannen en vrouwen uit huis waren (de 'interkwartielafstand'). Voor mannen en vrouwen geboren tussen 1941 en 1950 was deze interkwartielafstand gedaald tot ruim vier jaar. Deze ontwikkeling suggereert dat er sprake is van een *standaardisering* van het proces van uit huis gaan. Overigens tekent zich bij de jongste geboortecohorten een lichte tendens tot *destandaardisering* af.

Eerst een tijdje alleen

De belangrijkste verandering met betrekking tot het uit huis gaan, zo bleek uit hoofdstuk 2, betreft niet zozeer de leeftijd, maar veeleer de bestemming: een steeds groter deel van de jongeren gaat eerst een tijdje zelfstandig wonen zonder vaste partner. Onder mannen en vrouwen geboren tussen 1931 en 1940 – de oudste groep waarvoor de betreffende gegevens beschikbaar zijn – ging nog ruim 60% vanuit het ouderlijk huis direct met een partner samenleven (grafiek 12.2). Conform het burgerlijk ideaal gebeurde dit bijna altijd binnen het huwelijk. Ongehuwd samenwonen was binnen deze groep nog zeer uitzonderlijk (zie ook grafiek 12.4). Inmiddels is trouwen vanuit het ouderlijk huis vrij uitzonderlijk, maar is ook het percentage jonge mensen dat eerst een tijdje alleen gaat wonen toegenomen. Minder dan de helft gaat direct met een partner samenleven (zie ook grafiek 2.2).

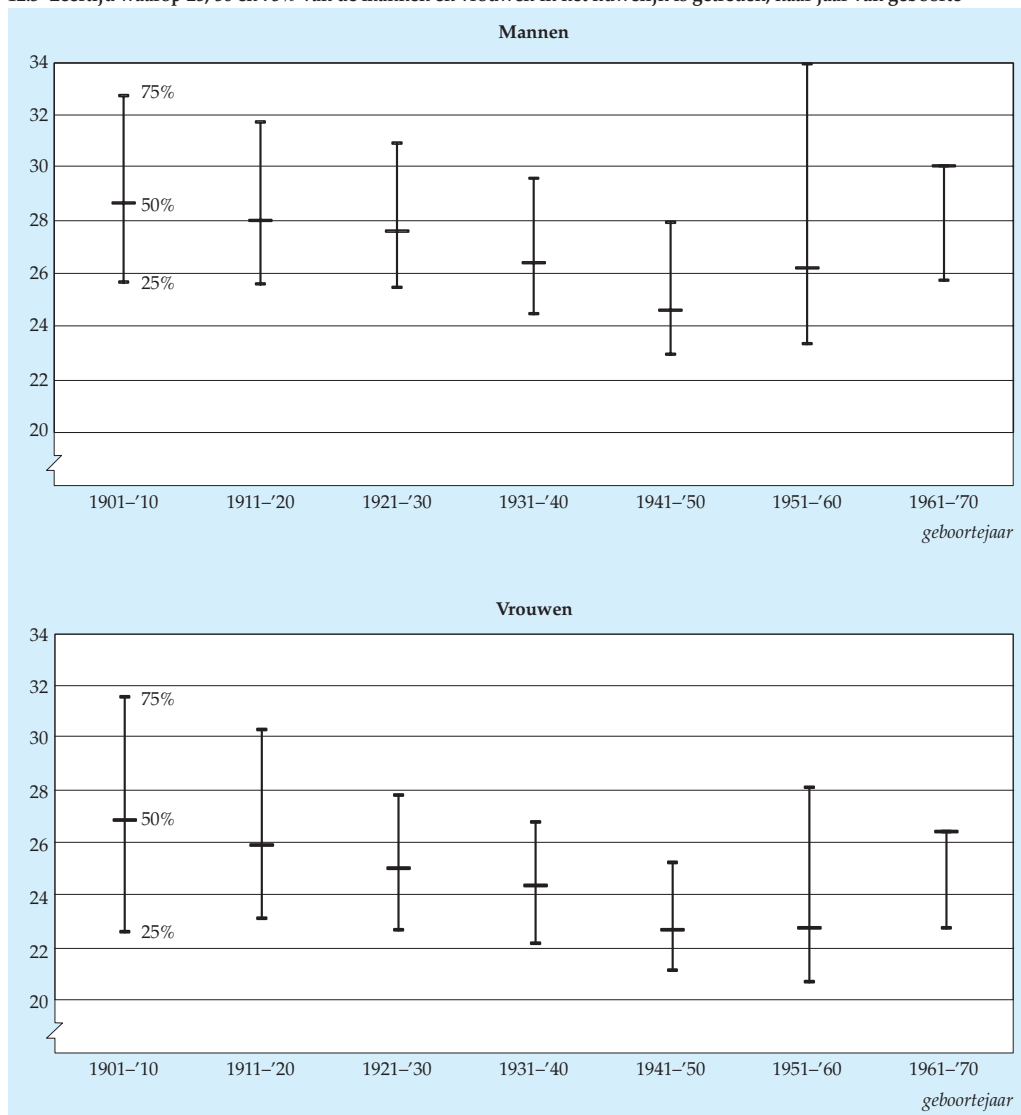
12.2 Percentage mannen en vrouwen dat bij uit huis gaan direct met een partner gaat samenleven, naar jaar van geboorte

Weer grotere verschillen in huwelijksleeftijd

Mannen en vrouwen die aan het begin van de twintigste eeuw werden geboren, trouwden relatief laat. Uit grafiek 12.3 blijkt dat de leeftijd waarop de helft van de mannen was getrouwd rond de 28,5 jaar lag (vrouwen bijna 27 jaar). Betrekkelijk veel mannen en vrouwen bleven bovendien ongehuwd. Ongeveer 20% was op 35-jarige leeftijd nog steeds vrijgezel.

12.3 Leeftijd waarop 25, 50 en 75% van de mannen en vrouwen in het huwelijk is getreden, naar jaar van geboorte

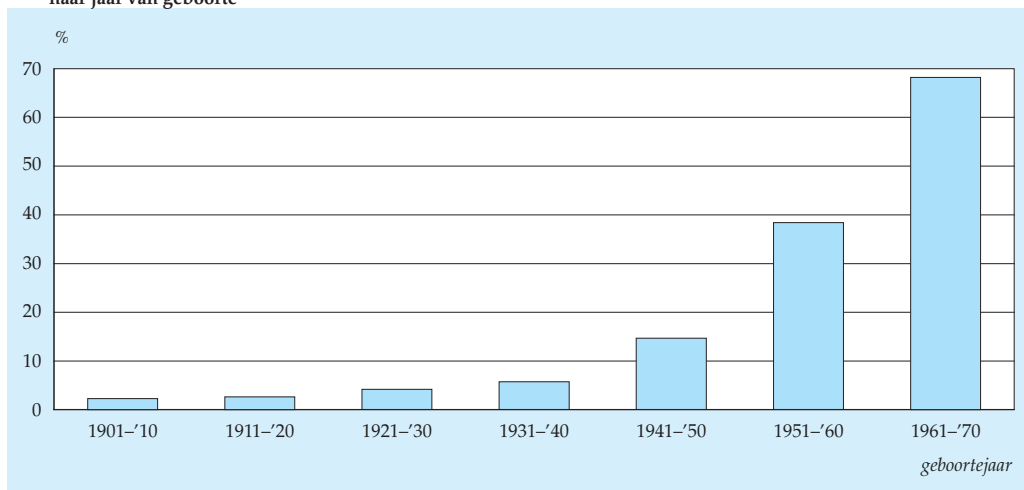

Dit patroon van laat trouwen en een hoog aandeel ongehuwden was wijdverbreid in grote delen van Europa. Men werd immers geacht pas te gaan trouwen als men op eigen benen kon staan, iets dat door de grote mate van bestaansonzekerheid in de pre- en vroegindustriële samenlevingen voor veel mensen niet was weggelegd. Mede door de economische groei in de afgelopen eeuw werd het huwelijk in principe voor vrijwel iedereen mogelijk. Bruid en bruidegom werden steeds jonger, en de variatie in leeftijden nam – vooral onder vrouwen – sterk af (grafiek 12.3). Dit proces van standaardisering bereikte zijn hoogtepunt onder mannen en vrouwen die in de jaren veertig zijn geboren. Zij trouwden heel jong en de verschillen in huwelijksleeftijd waren relatief gering. Onder degenen die in recentere decennia zijn geboren vindt daarentegen een duidelijke destandaardisering van de huwelijksluiting plaats. Er wordt later en ook minder getrouwd, en de variatie in de leeftijd waarop men trouwt neemt toe. Overigens moet worden opgemerkt dat voor degenen die zijn geboren na 1960 het 75%-lijntje sterk wordt bepaald door het percentage dat (nog) niet is gehuwd.

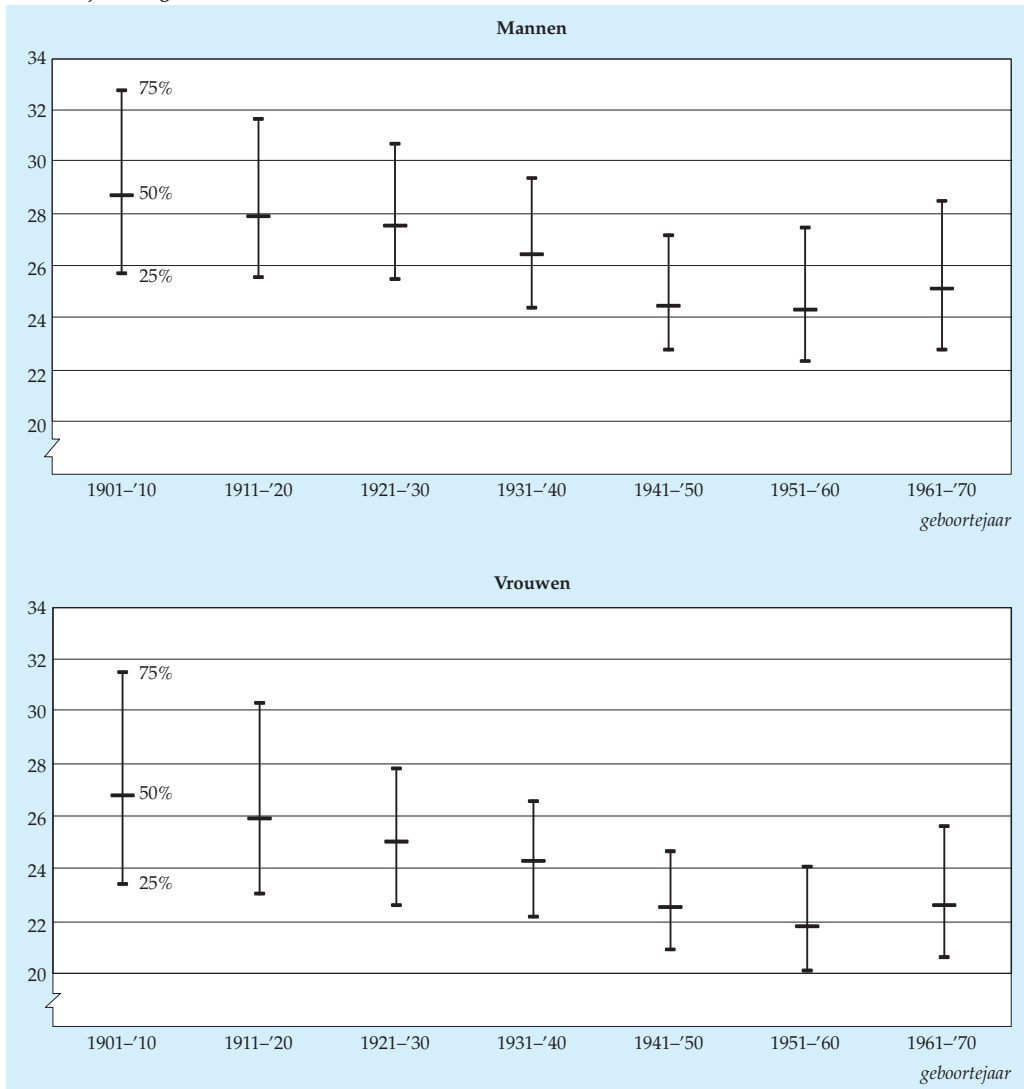
Ook enig uitstel van samenwonen

Dit uitstel van huwelijksluiting in de jongste leeftijdsgroepen hangt uiteraard nauw samen met de toegenomen populariteit van het ongehuwd samenwonen. Het huwelijk vanuit het ouderlijk huis werd in hoofdstuk 3 vergeleken met een sprong in het diepe. De meeste jonge mensen steken tegenwoordig echter liever eerst een teen in het water.

12.4 Aandeel ongehuwd samenwonenden onder personen die voor het eerst met een partner gaan samenleven, naar jaar van geboorte

12.5 Leeftijd waarop 25, 50 en 75% van de mannen en vrouwen voor het eerst is gaan samenleven met een partner, naar jaar van geboorte

In de eerste helft van de vorige eeuw ging slechts twee à drie procent van de paren ongehuwd samenwonen, maar dit veranderde snel onder degenen die na 1940 zijn geboren (grafiek 12.4). Voor de meeste paren die nu ongehuwd gaan samenwonen is er, zoals eerder gezegd, sprake van een 'proefhuwelijk'.

Grafiek 12.5 bevestigt niet alleen de al eerder getrokken conclusie dat ook de leeftijd waarop jonge mensen voor het eerst gaan samenwonen eerst is afgenomen en recent weer licht is toegenomen, maar laat vooral zien dat de variatie in leeftijden, in het

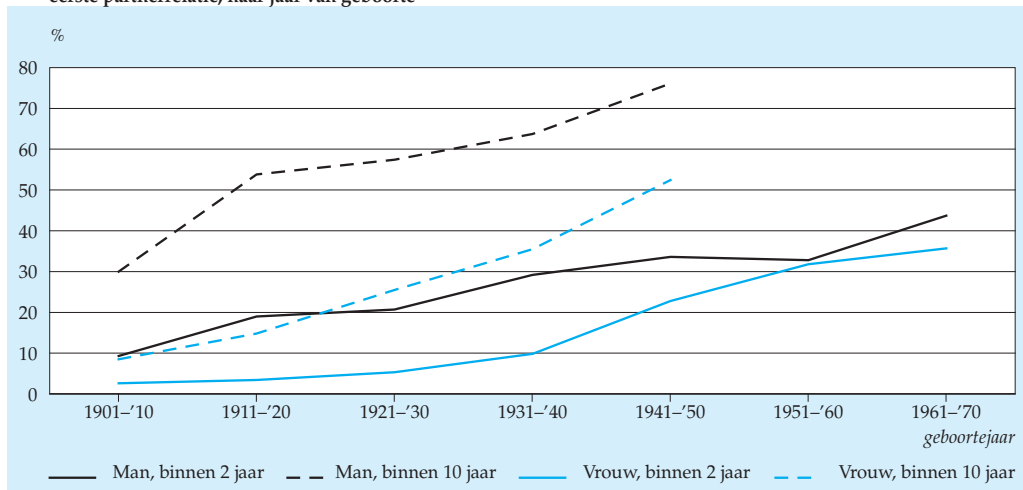
bijzonder onder vrouwen, eerst lange tijd afnam (standaardisering) en sinds enige tijd weer toeneemt (destandaardisering).

Frictiepartnerloosheid

In hoofdstuk 8 zagen we dat vooral in de jaren zeventig het aantal echtscheidingen sterk is toegenomen, en dat relaties waarin ongehuwd wordt samengewoond nog aanzienlijk brozer zijn dan huwelijken. Als gevolg hiervan komen steeds meer mensen in de loop van hun leven alleen te staan doordat hun relatie strandt. Voor steeds meer mannen en vrouwen is deze periode van alleenzijn echter slechts tijdelijk, zodat we van ‘frictiepartnerloosheid’ kunnen spreken. Van degenen die in het eerste decennium van de vorige eeuw waren geboren, had na een scheiding minder dan tien procent binnen twee jaar een nieuwe relatie, tegen ruim dertig procent van degenen die na 1950 zijn geboren (grafiek 12.6). Mannen gaan vaker een nieuwe relatie aan dan vrouwen, maar in de loop van de tijd is het verschil tussen de seksen in de kans om te gaan samenwonen afgenomen.

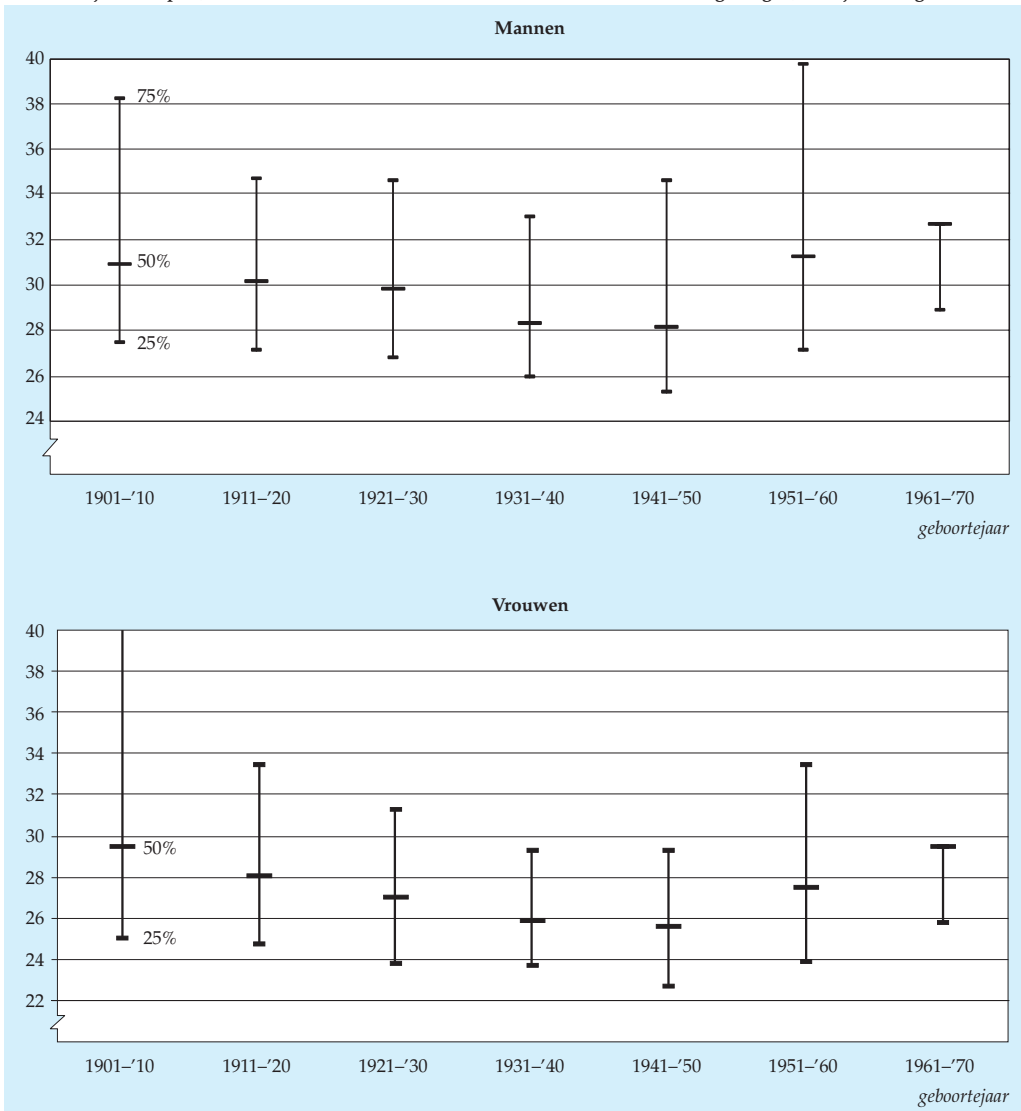
De toegenomen kans om relatief snel een tweede partnerrelatie aan te gaan, hangt voor een deel samen met de veranderde kenmerken van de relatie die is beëindigd. Tegenwoordig is de eerste partner doorgaans iemand met wie men ongehuwd gaat samenwonen, een relatievorm die, zoals gezegd, een verhoogde kans heeft op snelle verbreking. Wie vervolgens weer op de relatiemarkt verschijnt, vindt meestal betrekkelijk snel een nieuwe partner (zie ook grafiek 3.7). Interessant is echter dat er al onder de vooroorlogse generatie, die zelden ongehuwd samenwoonde, een

12.6 Kans op het opnieuw (gehuwd of ongehuwd) gaan samenleven met een partner na de ontbinding van de eerste partnerrelatie, naar jaar van geboorte

tendens zichtbaar is om sneller een nieuwe relatie aan te gaan. Het lijkt er dus op dat een leefpatroon met partners die elkaar na scheiding opvolgen (de in hoofdstuk 3 beschreven 'seriële monogamie'), zijn intrede al deed onder degenen die in de jaren dertig en veertig zijn geboren.

12.7 Leeftijd waarop 25, 50 en 75% van de mannen en vrouwen een eerste kind heeft gekregen, naar jaar van geboorte

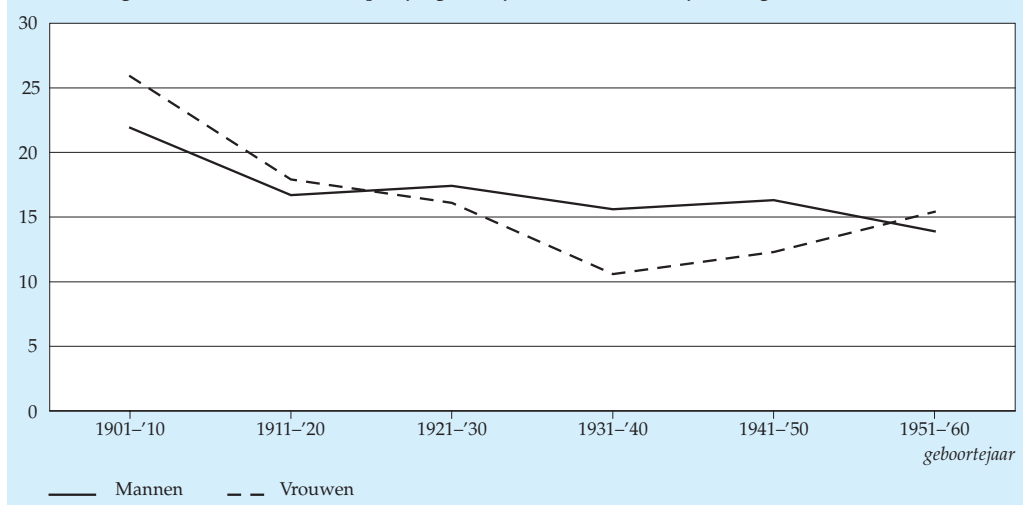

Afnemende en toenemende leeftijd ouders

Aan het begin van de vorige eeuw was het gemiddeld kindertal in ons land aanzienlijk hoger dan vandaag, ondanks het feit dat de gemiddelde leeftijd waarop men voor het eerst kinderen kreeg betrekkelijk hoog was en veel vrouwen kinderloos bleven. Grafiek 12.7 laat, voor mannen en vrouwen, de ontwikkeling zien van de leeftijd waarop men een eerste kind krijgt. De trends komen in grote lijnen overeen met die van de leeftijd bij eerste huwelijksluiting (grafiek 12.3). Onder mannen geboren aan het begin van de twintigste eeuw was de leeftijd waarop de helft voor het eerst vader was geworden bijna 31 jaar. Onder mannen geboren tussen 1941 en 1950 was deze leeftijd echter met bijna drie jaar gedaald, tot ongeveer 28 jaar. Een soortgelijke daling deed zich voor onder vrouwen, van 29,5 jaar tot ongeveer 25,5 jaar.

Uit grafiek 12.7 blijkt verder dat tot het midden van de eeuw steeds meer mannen en vrouwen rond dezelfde leeftijd een eerste kind kregen, hetgeen wederom duidt op standaardisering. Onder degenen die na 1950 zijn geboren vond echter weer een opvallende toename plaats van de leeftijd waarop men een eerste kind kreeg. Onder mannen en vrouwen geboren tussen 1961 en 1970 lag de leeftijd waarop de helft een eerste kind had gekregen al weer hoger dan die voor mannen en vrouwen die aan het begin van de eeuw geboren waren. Daarnaast is er een veel grotere variatie ontstaan in de leeftijd waarop men het eerste kind krijgt. Ook hier is dus weer sprake van een proces van destandaardisering.

12.8 Percentage mannen en vrouwen dat op 40-jarige leeftijd kinderloos is, naar jaar van geboorte

Oorzaken kinderloosheid veranderd

Kinderloosheid onder vrouwen vertoont een duidelijke dalende tendens onder vrouwen geboren in de periode vóór de tweede wereldoorlog (grafiek 12.8). Van de vrouwen die in het begin van de eeuw ter wereld kwamen kreeg ruim een kwart geen kinderen, tegen ruim een tiende van de vrouwen geboren tussen 1931 en 1940. Vervolgens heeft er weer een stijging plaatsgevonden tot ruim 15 procent onder vrouwen geboren tussen 1951 en 1960, nog steeds aanzienlijk lager dan aan het begin van de eeuw.

De oorzaken van deze kinderloosheid zijn in de loop van de tijd veranderd. Vrouwen uit het begin van de eeuw bleven vaak kinderloos omdat ze ongehuwd bleven, terwijl de recentere toename van de kinderloosheid over het algemeen wordt toegeschreven aan meer 'vrijwillige' factoren, zoals de grotere vrijheid en gelegenheid om rollen te vervullen die losstaan van het gezinsleven.

Huismoeder nog niet verdwenen

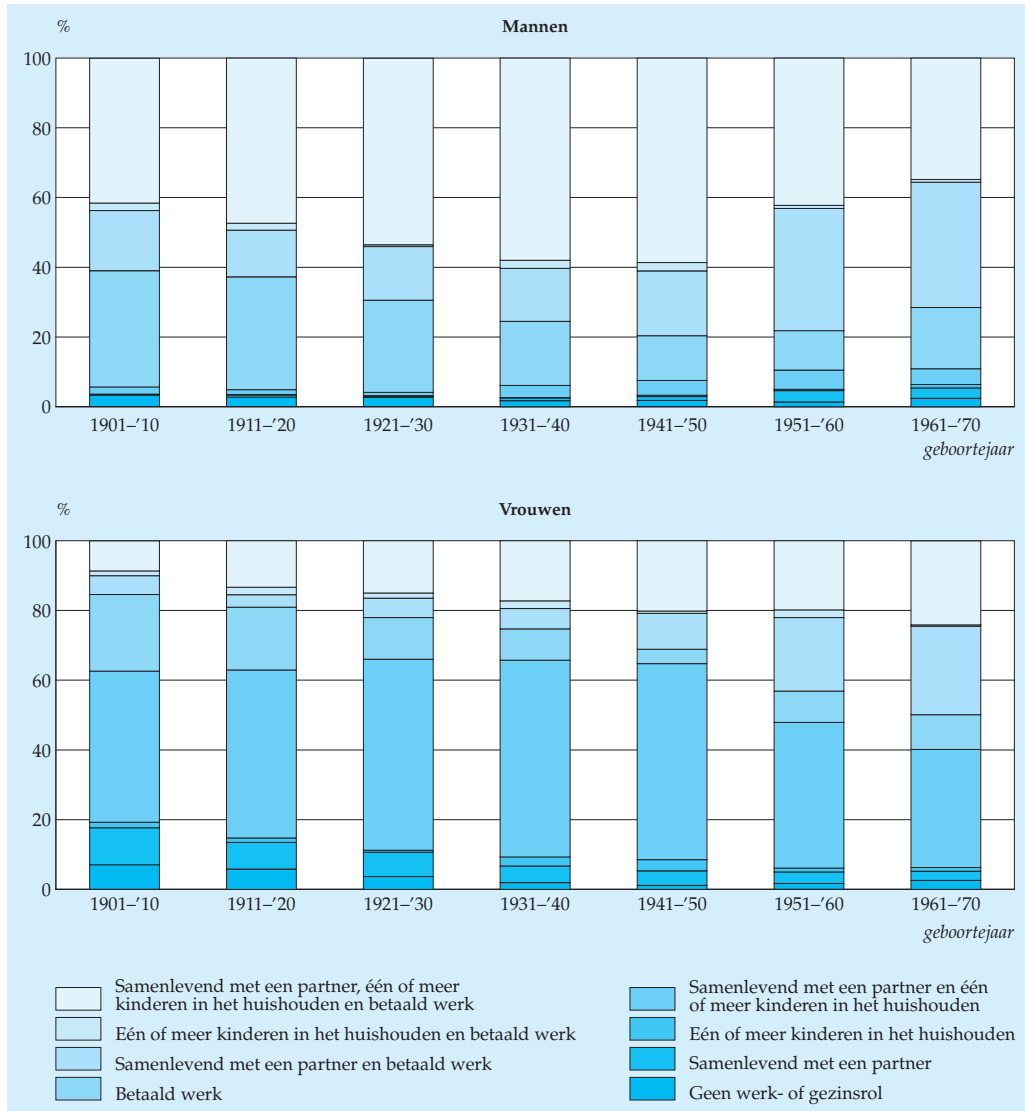
Met de grotere vrijheid om andere activiteiten te ontplooiën dan die rond het gezin en het huishouden, is in de afgelopen decennia vooral het leven van de vrouw sterk veranderd. Mede door het beeld dat door de media wordt geschetst, hebben veel mensen momenteel de indruk dat het gezin met de traditionele taakverdeling tussen man en vrouw – man het inkomen, vrouw kinderen en huishouding – vrijwel tot het verleden behoort. Grafiek 12.9 laat zien dat deze indruk niet strookt met de feitelijke situatie, althans niet voor mannen en vrouwen van 30 jaar. Deze grafiek laat de frequentie van acht verschillende combinaties van gezins- en arbeidsrollen zien.

Zowel onder de mannen geboren in het begin van de eeuw als onder degenen geboren in de jaren zestig blijkt de combinatie van partner, ouderschap en werk veel minder vaak voor te komen dan onder mannen geboren rond 1940. Deze ontwikkeling wordt veroorzaakt door de veranderde leeftijd waarop ze voor het eerst met een partner gaan samenleven, maar ook door de veranderde leeftijd waarop ze voor het eerst vader worden. Echter, waar mannen uit het begin van de eeuw deze drie rollen vooral niet combineerden omdat ze (nog) niet met een partner samenleefden, combineren mannen uit de jaren zestig deze drie rollen vooral niet omdat ze nog geen kinderen hebben, maar al wel een partner. Het 'standaardpatroon' (de combinatie van de drie rollen van partner, vader en werknemer) is uitsluitend voor degenen die zijn geboren rond 1940 het meest voorkomende patroon.

Onder vrouwen komt het standaardpatroon (in hun geval de combinatie van twee rollen, partner en moeder) op deze leeftijd in alle onderzochte tijdvakken het meest voor. Het aandeel dat uitsluitend deze twee rollen combineert, neemt echter wel zienderogen af. Vooral de gestegen arbeidsdeelname heeft tot grote veranderingen

geleid. Het aandeel 30-jarige vrouwen dat wel gezinsverplichtingen heeft, maar geen werkverplichtingen, is dan ook sterk gedaald. Daarentegen is zowel het aandeel vrouwen dat relatie en werk combineert als het percentage vrouwen dat relatie, werk en ouderschap combineert, fors toegenomen. Het aandeel vrouwen dat op 30-jarige leeftijd alle drie rollen combineert blijft echter betrekkelijk klein: een kwart onder degenen die in de jaren zestig zijn geboren. Dit lage aandeel wordt veroorzaakt doordat veel vrouwen het ouderschap tot na hun dertigste uitstellen.

12.9 Gezins- en arbeidsrollen van mannen en vrouwen op 30-jarige leeftijd, naar jaar van geboorte

Eerste fase: standaardisering

Op grond van de hierboven beschreven ontwikkelingen gedurende de afgelopen eeuw kunnen in het proces van relatie- en gezinsvorming globaal twee fasen worden onderscheiden. In de eerste fase vond een ontwikkeling plaats naar een steeds verdere *standaardisering* van relatie- en gezinsvorming, waarbij de levenslopen steeds meer op elkaar gingen lijken. Deze standaardisering kent twee aspecten, waarvan het eerste inhoudelijk van aard is: er ontstaat een vast leefpatroon. Jonge mensen gaan pas uit huis als ze gaan trouwen, krijgen vervolgens kinderen en zijn uiteindelijk weer samen als hún kinderen uit huis gaan. Alleen blijven, ongehuwd samenwonen, echtscheiding en kinderloosheid passen niet in dit patroon, maar wel de bovengenoemde traditionele taakverdeling binnen het gezin. Het tweede aspect is getalsmatig van aard: hetzelfde patroon wordt door steeds meer mensen doorlopen en er is steeds minder variatie in de leeftijd waarop deze demografische gebeurtenissen worden meegemaakt.

Dit proces van standaardisering zou zijn hoogtepunt hebben bereikt in de jaren vijftig en de vroege jaren zestig. De toenemende welvaart, vooral na de tweede wereldoorlog, en de afnemende bestaansonzekerheid droegen ertoe bij dat steeds meer mensen hun leven konden inrichten volgens het toen geldende burgerlijk ideaal: trouwen, kinderen krijgen en tot de dood bij elkaar blijven. Doordat jongeren eerder economisch zelfstandig konden worden, konden ze het zich ook permitteren om relatief jong te trouwen.

Tweede fase: destandaardisering

De tweede fase van verandering in relatie- en gezinsvorming wordt gekenmerkt door *destandaardisering*, waarbij meer variatie ontstaat in het moment waarop en de volgorde waarin belangrijke gebeurtenissen plaatsvinden. Men spreekt in dit verband ook wel van een overgang van 'standaardlevensloop' naar 'keuzelevensloop', een levensloop die grotendeels door de betrokkenen zelf wordt ingevuld [8]. Vanaf de jaren zestig brak het besef door dat de toegenomen bestaanszekerheid het mogelijk maakte het leven anders in te richten dan voorheen gebruikelijk was. Het burgerlijk ideaal kwam onder vuur te liggen, en het waren vooral de vrouwen die andere prioriteiten gingen stellen naast huwelijk en gezin.

Deze ontwikkeling is, al naar gelang de discipline van de beschouwer, op vele manieren geparafraseerd. Zo spreken Lesthaeghe en Van de Kaa [57] over een tweede demografische transitie, en Inglehart [45] over een omslag naar een post-materialistische en een post-moderne levensoriëntatie. Een dergelijke omslag is pas mogelijk wanneer een voldoende hoog niveau van bestaanszekerheid is bereikt. Eerder is al gewezen op de betekenis van de economische ontwikkeling als aanjager van de veranderingen in relatie- en gezinsvorming. Er is echter nog een tweede

stuwende kracht die van belang is om tot een goed begrip van de veranderingen in de persoonlijke leefsfeer te komen. Dit is het voortgaande proces van emancipatie en individualisering, dat een steeds grotere ruimte schept voor individuele beslissingen. In de fase van standaardisering vond er een proces van verzelfstandiging plaats van het paar en het gezin ten opzichte van het bredere familieverband, een proces dat is aangeduid met 'gezinsindividualisering' [53,54]. De behoeften en belangen van het gezin kwamen steeds meer centraal te staan. In de fase van destandaardisering vond vervolgens een verzelfstandiging van het individu plaats ten opzichte van de partner en de overige gezinsleden. De behoeften en belangen van het individu kwamen steeds sterker centraal te staan.

Twintigste eeuw: discontinuïteit

Het bredere historische perspectief waarvoor in dit hoofdstuk is gekozen, maakt dus duidelijk dat er in de afgelopen eeuw sprake is geweest van discontinuïteit, een situatie waarin de trends zich na verloop van tijd in een tegengestelde richting gingen bewegen. Het relateert ook de conclusie die men wellicht zou kunnen trekken uit de Onderzoeken Gezinsvorming die vanaf 1974 zijn gehouden, namelijk dat er een continue ontwikkeling is geweest in de richting van een grotere variatie aan gedrag. Ook blijkt dat de standaardlevensloop en het standaardgezin lang niet altijd zo 'standaard' zijn geweest. Ze pasten misschien bij degenen die zijn geboren tussen 1930 en 1950, maar veel minder bij degenen die eerder en later zijn geboren. De breuklijn tussen de fasen van standaardisering en destandaardisering lijkt te liggen in het begin van de jaren zeventig. Deze breuklijn beïnvloedde niet alleen het gedrag van degenen die toen nog in de gezinsvormende fase verkeerden, maar ook dat van de al wat ouderen. Omdat deze laatsten echter al een groter deel van hun levensloop achter de rug hadden, waren de gevolgen van de culturele veranderingen in de jaren zeventig voor hen minder diepgaand dan voor degenen die nog belangrijke keuzes met betrekking tot gezin en werk moesten maken.

Conclusies

- De grote variatie in gedrag met betrekking tot relatie- en gezinsvorming is niet, zoals vaak wordt gedacht, uitsluitend kenmerkend voor de laatste drie decennia. In de eerste helft van de afgelopen eeuw vertoonden levenslopen ook een sterke diversiteit. Alleen de tussenliggende periode wordt gekenmerkt door een grote mate van uniformiteit.
- De tussenliggende periode van de 'standaardlevensloop' met het patroon van trouwen, kinderen krijgen en tot de dood bij elkaar blijven, met een duidelijke taakverdeling tussen man en vrouw, heeft betrekkelijk kort geduurd. Het hoogtepunt lag waarschijnlijk in de jaren vijftig en vroege jaren zestig.